

MELLÉKLETEK

I. számú melléklet

A **kalocsai népművészet** generációról generációra öröklődött. Minden generáció kialakította az előző korszakban gyökerező, mégis, csak magára jellemző motívum- és formavilágot, mely élete során végigkísérte. Az együtt élő nagycsaládokban és a társadalmi együttlétek alkalmával a különböző korosztályok a saját korosztályukra jellemző viseletükkel a népcsoport kultúrájának sokszínűségét reprezentálták.

A kalocsai pota néprajzi csoport az 1960-as évek végéig szervesen őrizte és fejlesztette népi kultúráját, népművészetét. A különböző társadalmi változások következtében megszűnt ugyan a hagyományos paraszti szokásrend, de a kalocsaiak – és a valamikori kalocsai szállásokon lakók – erősen ragaszkodnak a parasztösök kulturális örökségéhez, mely lehangsúlyosabban a hímzéshez, a népviselethez és néptánchoz kötődik.

Napjainkig őrzik a legutolsó generáció által kialakított népművészeti motívumokat, amelyek világszerte ismertté tették a kalocsai népművészetet. A kalocsai népművészet életképességét bizonyítja, hogy mindig alkalmazkodni tudott a külső elvárásokhoz. Ez a változás esztétikailag nem mindig pozitív, de a fennmaradásához vitathatatlanul hozzájárult. A viseletdarabok mellett megjelent használati tárgyakon, mint nemzeti reprezentációt külföldre hordták, gazdaságilag is megpróbálták kamatoztatni a „tudást”.

A kalocsaiak és az egykori szállások lakóinak életében fontos szerepet tölt be a „kalocsaiság”, az ehhez a népi kultúrához való tartozás tudata. A közösségek és egyének igyekeznek fenntartani hagyományaikat. Ma is jellemző, hogy a családban a lányok elsajátítják a kalocsai hímzés alapjait, otthon és az oktatási intézményekben megismerkednek a kalocsai motívumok sajátosságaival és tömegesen táncolnak a gyermekek, fiatalok és idősebbek a néptáncsoportokban.

A ma is élő kalocsai identitás és a jellegzetes népi kultúra kialakulását sajátos társadalmi, gazdasági folyamatok határozták meg.

1898. január 1-én a szállások elszakadtak Kalocsa városától és két önálló közigazgatási egységgé váltak: Homokmégy központtal a déli, Szakmár központtal az északi szállások. A város régi törzsökös parasztlakosságának többsége kikerült a város kötelékéből. A hasonló települési és gazdasági adottságok, valamint az együtt töltött két évszázad egységesítő hatása elősegítették az egymástól közigazgatási határokkal mesterségesen elválasztott kalocsaiak népi kultúrájának hasonló haladását a következő évtizedekben is. Az önálló községekbe

szerveződött szállások lakói kultúrájukat tekintve ma is kalocsaiak, sőt kifelé is kalocsainak vallják magukat.

A híres kalocsai népi díszítőművészet legújabb stílusa már a város határának külön közigazgatási egységekre tagolódása után fejlődött ki, mégis jellege, színezése, készítési technikája, motívumkincse hasonló az egész területen. Továbbra is közös maradt számukra a múlt, a vallás, a nyelvjárás, a viselet, a maguk teremtette díszítőművészet és mindennapjaik hagyományos szakásvilága. Összetartozás tudatuk jó példája az egykori kalocsai határ területén belüli endogámia, amely a szállások közötti exogám házassági rendszerrel párosult. A történelmi Kalocsa határain belüli házasodás rendje hozzájárult a környezettől való kulturális elkülönülés hosszú fennmaradásához, a néprajzi zártság korai felbomlásának elkerüléséhez.

A sajátosan zárt közösség alakította ki azt a díszítőművészetet, közösségi kultúrát, amely a mai napig jellemzője e térségnek. Az íróasszonyok keze munkájának köszönhetőek azok a motívumok, amelyek a hímzők és pingálók által a viseleten és az otthon falain jelennek meg.

II. számú melléklet

Írás – Hímzés

Pécsiné Ács Sarolta (39. oldal) így definiálja az íróasszonyokat: „A kalocsai nyelvhasználatban íróasszonynak nevezték azt a parasztasszonyt, aki mindennapi gazdasági munkája mellett népi hímzések kiírásával (előrajzolás) is foglalkozott.” (Pécsiné Ács, 3. kiadás 1978.)

„Az egymással versengő íróasszonyok egyénieskedő törekvései népművészetünk századeleji forma- és színvilágát fokozatosan fellazították. Munkásságuk hatására újabb technikák keletkeztek, újabb motívumok születtek (főként rózsza variációk), és lassan-lassan tüzes színekben ragyogó naturalista jellegű új stílusréteg épült századeleji művészetünkre.” (Pécsiné Ács, 3. kiadás 1978.) Mindenkinnek egyéni írási stílusa lett, amiről felismerhetővé váltak a híres íróasszonyok, mint például Király Ilus is. Újításaival és kitalálásaival nagyban hozzájárult a kalocsai népművészet gazdagításához.

Írás – hímzés: A 19. század közepéig a poták kizárólag gyári termékekből és fehér házi vásznakból állították össze viseletüket, házi textiljeiket. Az 1860-as években a kalocsai Szeidler-család ütőfái mintáinak hatására alakult ki a kalocsai hímzés első korszaka, a „singlölés”, mely kizárólag lyukakat hímzett fehér fonallal. A polgári mintára kialakított formavilág néhány esztendő alatt sajátos kalocsai paraszthímzéssé fejlődött az „íróasszonyok”

és „varóasszonyok” keze nyomán. A hímzett ruhadarabok beépültek a gyári termékekből összeállított viseletekbe, és ebben az időszakban a szegényebb családok asszonyainak és lányainak „ünapón délutános” ruhadarabjain is díszeltek. A singlölést kitaláló generáció gyermekei továbbfejlesztették anyáik örökségét, s a fekete, kék, piros fonalak és egy új technika, a töltött varrás bevonásával egy új motívumvilágot alakították ki az 1880-as években. A 19–20. század fordulóján a harmadik generáció, az unokák újabb három színt (zöld, sárga, bordó) vontak be, s megnövelték a motívumok számát és a csokrok méretét. A 1920-as évek végén a negyedik generáció, a dédunokák nagyméretű virágokkal és hatalmas csokrokkal betöltötték a rendelkezésükre álló teljes felületet, s 32-féle színt alkalmaztak. Ebben a korszakban a hímzett ruhák továbbra is az „ünapón délutános” viseletek részei voltak, de már a gazdagabb családok ruhatárában is díszeltek. A kézi hímzés, „varás” mellett 4 új technikát fejlesztettek ki: a „riselinezést”, a „madeirát”, az „üresvarást” és a „rátétest”, mely technikák általában a módosabb családok textiljeire kerültek. Az 1950-es évek elején az ötödik generáció, az ükunokák is megkezdték saját hímzésviláguk kialakítását. A termelőszövetkezetek létrehozása azonban szétverte a tradicionális társadalomszerveződést, s a megszűnő paraszttársadalom megakadályozta a pota néprajzi csoport népművészetének további fejlődését. A hímzés kialakulásával egy időben megjelentek azok az ügyes kezű asszonyok, akik a motívumokat a textíliára rajzolták. Ezeket a személyeket a kalocsaik „íróasszonyoknak” nevezték, akik „írták vagy kiírták” a mintákat.

Minden korszaknak megvolt a divatos „íróasszonya”, akik a helyi megrendelők mellett a távoli szállásokról érkező igényeket is kielégítették, ezzel hozzájárultak a pota néprajzi csoport népművészetének egységesüléséhez. Az „íróasszonyok” tudása általában (de nem törvényszerűen) anyáról lányára öröklődött, s néhány család esetén 150 esztendeje folyamatosan él. A kevés számú „íróasszony” mellett szinte mindenki tudott varrni (hímezni), az édesanyák lányaik bevonásával varrták meg azok „létövös humiját”. A 20. században a módosabb családok, akik nagy mennyiségben tudtak adni hímzett ruhát és textilt a lányaiknak, azok a szegényebb családok asszonyaitól, lányaitól rendelték meg hímzéseiket. A kalocsai népművészetet voltaképpen a lányok „létövös humijának” előállítására élte. Mindenki megkapta esküvője napjára az élete során szükséges viseletdarabokat, házi- és ágyi textileket, természetesen a család gazdasági erejének mértékéig – egy gazdag leány száz öltözet ruhát is kaphatott, egy szegény leány hármat. E gyakorlat és a hozzá kötődő rítusok, szokáscelekvések élte, alakították, egységesítették a kalocsai népművészetet, s biztosították a különböző korosztályok elkülönülését az emberi élet egésze alatt. A helyi közösség igénye mellett a 20. század közepén a Gyöngyösbokréta mozgalommal

János Lőrinc

párhuzamosan fejlődött ki a népművészeti árutermelés, a dísz tárgyak előállítása. Ez utóbbi kielégítésére alakították meg 1936-ban a Népművészeti házat, mely számtalan specialistának adott munkalehetőséget és megélhetést.

Az 1950–1960-as évek fordulóján az ún. kivetkőzéssel (a nők elhagyták hagyományos parasztviseletüket) megszűnt a kalocsai népművészet legnagyobb felvevőpiaca. A termelés nagyobb részt a lakástextíliákra és a dísz tárgyra korlátozódott. Ebben az időben az 1952-ben alapított Kalocsai Népművészeti és Háziipari Szövetkezet fogta össze a népi specialistákat, akiknek termékei és bemutatói a világ összes tájára eljutottak. A rendszerváltás után megszűnt a szövetkezet, a valamikori piacok jelentős része elveszett. Napjainkban a dísz tárgyak előállítása a legfontosabb alkotó terület, de jelentős maradt a helyi közösség lakástextiljeinek az előállítása is.

III. számú melléklet

Pingálás

„Mo.-i népi gyakorlata csak szórványosan vizsgált és összefüggéseiben, történetileg kevésbé ismert. Régies, számos helyről adatolt megnyilvánulásai közé tartozik a falfelületek, ill. mennyezetnek eltérő színű foltokkal való tarkítása – innen a pingálás szilágysági elnevezése: *babozás*. Kivitelezése festékbe mártott meszelő, esetleg rongy- vagy gyapjúcsomó, bundadarab, szivacs segítségével történt, amit odanyomogattak a falhoz, a mennyezetre pedig „fellabdáztak”. Az egyszerűbb pingálás más motívumai is többségünkben → mértánias díszítések, gyakoriak a hullámvonalak és a párhuzamos csíkok. Ilyen pingálás főként a konyhába és kamrába került, esetleg az istállóba, ill. a lakóháznak és pajtának az utca felé eső külső falára. Összetettebb mintázás, elsősorban virágmotívumos pingálás csak egyes területek parasztházain bontakozott ki, valószínűleg nagyrészt egymástól elszigetelten, a polgári megrendelésre készülő, hivatásos falfestés hatására, mely a 19. sz. folyamán többfelé gazdag parasztházakba is utat talált. Innen a népi gyakorlat pingálás és *piktorolás* (Kalocsa vidéke) elnevezése. – Európa számos népénél van a parasztházak külső vagy belső falfelületein alkalmazott, egyszerűbb vagy fejlettebb – virágmintás, figurális, jelenetes – pingálásra példa, néha erre specializálódott, hivatásos készítőik által kivitelezve. Skandináviai fa parasztházakban már 1700 körül kimutatható a virágos és jelenetes pingálás, és ekkoriban terjedt el az Alpok vidékén is. A helyi népi hímzéssel szoros kapcsolatban álló, színes virágornamentikájú, esetleg kevés figurális elemet is alkalmazó pingálás szép példái ismertek, a 19. sz. derekától adatolva, a nyugati szlovákságnál, morváknál, lengyeleknél, ukránoknál.

Ez a 19. sz.-ban orosz faházakban is otthonos volt, sőt telepések révén Ázsiába is eljutott, egészen az Altaj vidékéig. – A parasztasszonyok által kivitelezett népi pingálás legjelentősebb magyar gócai, kialakulásuk hozzávetőleges sorrendjében: 1. *Kalocsa környéke*, ahol az első, 1882-ben Simonyi Jenő által írt ismertetés már teljes kifejllettségében mutatta be a helyi pingálás korai stílusát. Akkoriban a szobabeli fehérre meszelt falak felső szegélyét színes, rendszerint kék sáv képezte, többszínű csíkokkal keretezve, rajta tarka virágos indával; a mennyezet egyszínű, sárga, világos vörös vagy kék festést kapott. A konyhában is tarkán virágozott sávok zárták le a fal fehér szakaszát, a kéményalján gyakori volt az okker alapra, elütő színnel felrakott pettyezés; a pitvar szokott pingálás-díszje volt a cserépből szétágazó virágbokor, többnyire kék alapon. A szobabeliekhez hasonló virágos fríz húzódott a ház külsején is. Rendszerint az ablakok köze is pingálást kapott. A pingálást a hozzáértő asszonyok napszámért és élelemért végezték. 1909-ben Novák József Lajos a Kalocsa melletti Homokmegyén a pingálást általánosnak találta, megjegyezve azonban, hogy egy részüket házilag kivágott sablonnal állították elő. Ebben az időben a *cifritos konyhában* a katlan- és kemenceszáj előtti *tévőt* is virágos pingálás díszítette. A fal pingálásának motívumaihoz kapcsolódva, nem volt ritka a madárfigura, és előfordult emberábrázolás is, pl. menyasszony és vőlegény képe. Az I. világháborút követő gazdasági válság hatására a Kalocsa környéki parasztok felhagytak a drága szabadkézi pingálás csináltatásával, és a helyét szinte általánosan elfoglalta a gyorsabban és így olcsóbban kivitelezhető sablonos festés. Az 1930-as évektől, a kalocsai népművészetnek az idegenforgalom és a kereskedelem által való felfedeztetését követően, a kézi pingálást a külső megrendelések tartották életben. Ezek a pingálások már leginkább középületeknek a dekorációi lettek; a korábbiaknál jelentősen nagyobb falfelületekhez megfelelő munkaközösségeknek kellett összeállniuk, miáltal meggyorsult a pingálás új stílusának az egységesülése. Az új követelmények hatására általánosultak az egész falfelületen szétterülő virágbokros kompozíciók, miközben a díszítőmotívumok is változtak, nagyobbodtak, a virágalakítás pedig természet hűbbé lett, a → Kalocsa vidéki hímzésben akkor divatozó minták hatására.” (Magyar Néprajzi Lexikon: pingálás, falfestés cikkelye <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-626.html>)